

УДК 342.734

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.5>

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ У ЗАХИСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ: ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛЬЩІ ТА УГОРЩИНИ ПІСЛЯ 1989 РОКУ

Гребеник В.І.,
аспірант юридичного факультету
Університету економіки та права «КРОК»
ORCID: 0009-0007-2210-3317
e-mail: HrebenykvI@krok.edu.ua

Гребеник В.І. Роль конституційних судів у захисті соціальних прав: історико-порівняльний аналіз Польщі та Угорщини після 1989 року.

У статті досліджуються найважливіші тенденції розвитку ролі конституційних судів у сфері забезпечення і захисту соціальних прав жителів Польщі та Угорщини після 1989 року. Посилення соціального запиту на зростання спроможності сфери соціального забезпечення у цих посткомуністичних країнах зіткнулося з обмеженістю фінансових ресурсів для її підтримки. Під час дослідження проаналізовано найважливіші судові рішення цих конституційних судів, а також проведено огляд наукових публікацій, що оцінюють тенденції та підходи до конституційного контролю у сфері соціальних прав.

Визначено основні передумови, що вплинули на практику польського та угорського конституційних судів та запропоновано поділ таких факторів на дві групи: політичні та економічні. Проведено історичний аналіз рішень конституційних судів Польщі та Угорщини щодо захисту соціальних прав, зокрема, права на соціальне забезпечення за віком, при народженні дитини, права на житло, права на охорону здоров'я. Виявлено приклади суттєвої зміни підходів у роботі конституційних судів внаслідок впливу окремих домінуючих політичних партій на рішення щодо обсягу і механізмів забезпечення соціальних прав. Встановлено залежність між обережним тлумаченням конституційними судами змісту соціальних прав та кризовими явищами у національній чи світовій економіці. В обох країнах можливість судового захисту соціальних прав не визнається на конституційному рівні, тому громадяни мають досить обмежені можливості щодо захисту цієї категорії прав.

Результати проведеного дослідження підтверджують важливість політичної незалежності судів конституційного суду для захисту соціальних прав людини, вимушену необхідність врахування складної економічної ситуації під час прийняття рішень. Протиставлення стратегічних цілей уряду в умовах переходу до ринкових принципів регулювання національної економіки і першочергових потреб незахищених соціальних груп може призводити до обрання популістичних політичних партій, які, в свою чергу, прагнуть до укріплення авторитаризму і становлять загрозу для деяких громадянських і політичних прав.

Ключові слова: соціальні права, права людини, право на соціальне забезпечення, право на охорону здоров'я, право на житло, конституційний суд.

Hrebenyuk V.I. The role of constitutional courts in protecting social rights: a historical and comparative analysis of Poland and Hungary since 1989.

The article examines the most significant trends in the development of the role of constitutional courts in ensuring and protecting the social rights of residents in Poland and Hungary after 1989. The increasing social demand for enhancing the capacity of the social security sector in these post-communist countries has encountered limitations in financial resources to support it. The study analyzes the most important judicial decisions of these constitutional courts and reviews scholarly publications that assess trends and approaches to constitutional control in the sphere of social rights.

The main prerequisites influencing the practices of the Polish and Hungarian constitutional courts are identified and categorized into two groups: political and economic. A historical analysis of constitutional

court rulings in Poland and Hungary regarding the protection of social rights—specifically, the right to social security by age, at childbirth, the right to housing, and the right to healthcare—is conducted. The study reveals instances of significant shifts in the courts' approaches due to the influence of dominant political parties on decisions concerning the scope and mechanisms for guaranteeing social rights. A correlation is established between the courts' cautious interpretation of social rights and crises in national or global economies. In both countries, the possibility of judicial protection of social rights is not recognized at the constitutional level, thereby substantially limiting citizens' ability to defend this category of rights.

The research findings confirm the importance of the political independence of constitutional court judges for the protection of human social rights and the necessary consideration of complex economic conditions when making decisions. The conflict between the government's strategic objectives – pursuing market-based regulatory principles during economic transition – and the urgent needs of vulnerable social groups may lead to the election of populist political parties, which in turn tend to strengthen authoritarianism and pose threats to certain civil and political rights.

Key words: social rights, human rights, the right to social security, right to healthcare, right to housing, constitutional court.

Постановка проблеми. У 1989 році країни Центральної та Східної Європи зіткнулися з комплексом складних соціально-економічних проблем, що стосувалися практичної реалізації соціальних прав, який не мав аналогів в історії. З однієї сторони, відбулося значне зростання суспільних очікувань щодо забезпечення не лише громадянських і політичних прав, а й створення реальних гарантій для соціальних прав. Цей попит включав гарантії працевлаштування, належного пенсійного забезпечення та високого рівня охорони здоров'я. Водночас, інтенсивний перехід до ринкової економіки істотно обмежував обсяг доступних механізмів та ресурсів для системи соціального забезпечення. Успішний досвід Європейського Економічного Співтовариства (з 1993 року – Європейського Союзу) демонстрував не тільки перспективи глибокої інтеграції з країнами Західної Європи, а й необхідність запобігти виїзду з країни значної кількості активного населення.

Зазначені проблеми зберігають свою актуальність і для України, що зумовлює необхідність їхнього комплексного вирішення. Це потребує ґрунтовного вивчення досвіду іноземних інституцій, зокрема тих країн Центральної та Східної Європи, чиї економічні системи мають структурну подібність до української (зокрема, Польщі та Угорщини). Додатковими аргументами на користь такого вибору є й той факт, що політичні системи цих держав також тривалий час після демонтажу комуністичного режиму перебували в стані нестабільності, але після суттєвих соціально-економічних реформ були прийняті до Європейського Союзу.

Подолання дисонансу між зростанням запиту на соціальні гарантії та одночасним зменшенням спроможності держави їх забезпечувати вимагало від польської та угорської влади розробки і реалізації нових підходів до соціальної політики. На практиці такі процеси часто характеризувалися нерівномірним розвитком і супроводжувалися виникненням протиріч між законодавчими приписами, конфліктів між парламентом та урядом, тому в таких ситуаціях органи конституційного нагляду (конституційні суди) набували особливого значення. Їхніми функціями стало не лише тлумачення конституційних норм, але й забезпечення балансу між державними інтересами, бюджетними обмеженнями та правом громадян на соціальний захист.

Таким чином, саме конституційні суди стали важливим інститутом державної влади для захисту соціальних прав в умовах перехідного періоду. Дослідження історико-правового контексту розвитку системи правових механізмів забезпечення і захисту соціальних прав у Польщі та Угорщини дозволяє простежити найбільш проблемні питання і оцінити спроби їх вирішення на конституційному рівні.

Метою статті є комплексне дослідження ролі конституційних судів Польщі та Угорщини у захисті соціальних прав протягом історичного періоду з 1989 року і до сьогодення, шляхом виявлення ключових факторів впливу на їх позиції та простеження спільних тенденцій розвитку системи механізмів захисту соціальних прав.

Стан опрацювання проблематики. Проблематиці правового регулювання та практики конституційних судів у забезпеченні та захисті соціальних прав після 1989 року у державах Центральної Європи були присвячені дослідження багатьох європейських науковців, зокрема, Д. Косара, С. Уреднічкової, Г. Шварца, Е. Фульца, К. Хіросе, М. Хартвіга. У контексті вивчення досвіду Поль-

щі та Угорщини заслуговують на увагу результати досліджень деяких польських (М. Краєвські, А. Плоцка, Я. Тржинські, М. Шваст) та угорських правознавців (К. Ковач, А.Т. Габор, Т. Дріноці, Г. Югас, М. Єва Фьолдерс, Й. Хайду, Ф. Гардош-Ороз). Враховуючи актуальність теми, аналіз у історико-правовому контексті переваг і недоліків ролі конституційних судів виглядає багатообіцяючим напрямком для українських науковців. Окрім того, виявлення ключових недоліків і проблем в діяльності конституційних судів стане в нагоді для України у процесах розробки власної концепції забезпечення соціальних прав і визначення в ній ролі Конституційного Суду України.

Виклад основного матеріалу. Процеси розвитку державотворення у Польщі та Угорщині після 1989 року багато в чому наслідували приклад розвинених демократичних країн Західної Європи, проте це не призводило до миттєвого вирішення наявних проблем. Особливо це стосувалося забезпечення і захисту соціальних прав, адже на відміну від західноєвропейських демократій посткомуністичні країни не володіли значними матеріальними ресурсами і не мали досвіду регулювання ринкової економіки.

У науковій літературі участь конституційних судів у захисті соціальних прав оцінювалася неоднозначно: від критики правового формалізму і концентрації конституційного нагляду в межах однієї інституції [1] до заперечення впливу на здійснення конституційного контролю залежності соціальних прав від державного фінансування [2, с. 169]. Надання вичерпного переліку усіх факторів, які впливали на механізми забезпечення соціальних прав потребувало б надмірної деталізації, тому дослідження проблем, пов'язаних із діяльністю конституційних судів Польщі та Угорщини у сфері захисту соціальних прав, вимагає систематизації та аналізу їхніх ключових підходів. Цей аналіз доцільно проводити з урахуванням двох визначених груп впливових чинників:

Політичні фактори – сформовані уявлення правлячих політичних сил про значення соціальних прав та реалізовані в конкретний історичний період підходи щодо встановлення механізмів забезпечення і захисту. Слід зазначити, що важливість соціальних прав для політичної системи держави на сьогодні залишається недостатньо вивченим питанням у політико-правових науках. Зокрема, у Польщі та Угорщині соціальні права виявилися одним із зручних важелів для приходу до влади та її утримання популістичними силами [3, с. 4].

Економічні фактори – залежність рівня реалізації соціальних прав від наявності фінансових ресурсів у держави чи інших суб'єктів, які зобов'язані надавати матеріальну допомогу, прагнення держави не допустити дефіциту бюджету внаслідок неефективного використання публічних коштів. Врахування економічної ситуації в державі також є прописаним на міжнародному рівні, адже відповідно до статті 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права «кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва ... вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів» [4].

Для обґрунтування зазначеного підходу зупинимося на прояві вказаних факторів у Польщі та Угорщині більш детально.

Політичні фактори.

Посткомуністичний конституційний процес у Польщі виявився досить тривалим і складним, а одним із важливих питань стало закріплення в конституціях соціальних прав. Зокрема, польські правники Януш Тржинські та Міхал Шваст зазначають, про позицію великої кількості представників доктрини польського конституційного права про те, що з положень Конституції в частині соціальних прав, виражених як програмні норми, не можуть виникати суб'єктивні права (Б. Банашак, Л. Гарліцький). З цих підстав багато науковців вважали, що положення про соціальні права не можуть слугувати підставою для подання конституційної скарги до Конституційного Трибуналу [5, с. 254]. На думку польського юриста Адама Плоцка, практика Конституційного трибуналу Польщі свідчить про три випадки, коли порушення соціальних прав державними органами стає підставою для конституційної скарги:

- 1) коли законодавець застосував засоби, які можуть не призвести до реалізації конституційної мети;
- 2) коли закон обмежує громадянина таким чином, що це порушує сутність закону;
- 3) коли законодавче правове регулювання не враховує мінімальне право, окреслене його суттю [3, с. 10].

Серед найперших змін у законодавстві Угорщини після повалення комуністичного режиму було доповнення у 1989 році тексту Конституції 1949 року новим розділом про основні права, з-поміж яких визначалися і права на соціальне забезпечення, охорону здоров'я та житло [6]. Згідно із Законом XXXII 1989 року про Конституційний Суд, який вступив в дію 30 жовтня 1989 року, в Угорщині було створено спеціальний орган конституційного контролю [7, с. 460].

Особливу увагу конституційні суди приділяли оцінці урядових реформ і їх рішення могли підтверджувати правомірність кардинальних змін у сфері соціального забезпечення. Уже протягом перших років своєї діяльності Конституційний Суд Угорщини прийняв важливі рішення, що стосувалися механізмів забезпечення соціальних прав. Зокрема, рішенням від 30 червня 1995 року по справі 43/1995 було визнано неконституційним урядовий Закон про економічну стабілізацію, який передбачав зменшення допомоги дітям, у зв'язку з втратою працездатності, народженням дитини та інші соціальні програми [8; 9].

Посилення впливу політичних факторів на роботу Конституційного Трибуналу Польщі відбулося після приходу у 2005 році до влади партії «Право і справедливість» та обмеження незалежності Конституційного Трибуналу. Цей державний орган відносно швидко втратив довіру в очах юридичної спільноти, що призвело до різкого зменшення кількості справ та винесених рішень, у тому числі й щодо соціальних прав [3, с. 17]. Також у Польщі вплив Хартії основних прав Європейського Союзу було дещо обмежено у зв'язку із недопущенням судового захисту соціально-економічних прав згідно зі статтею 1 Протоколу № 30 до Лісабонської угоди 2007 року [10].

Серед найбільш відомих рішень Конституційного Трибуналу у період домінування партії «Право і справедливість» було рішення від 7 жовтня 2021 року по справі № К 3/21 про оцінку відповідності Конституції Польщі окремих положень Договору про Європейський Союз К 3/21 [11]. Вказане рішення стало черговим прикладом поєднання політичних факторів та впливу Європейського Союзу на національну систему права Польщі і призвело до виникнення тривалого конфлікту між європейськими інституціями та польським урядом.

Процес вступу Угорщини до ЄС з 1998 по 2004 рік змусив Конституційний Суд розробити нові рамки для узгодження національного конституційного суверенітету з наднаціональними правовими зобов'язаннями, зокрема щодо вимог бюджетної дисципліни [12]. Проте, такі рішення переважно стосувалися питань системи оподаткування, тому їх вплив на захист соціальних прав не можна назвати суттєвим.

В Угорщині період певного «ідеалізму» щодо соціальних прав у практиці Конституційного суду Угорщини фактично закінчився з настанням фінансово-економічної кризи 2008-2009 та поверненням до влади Віктора Орбана на чолі популістичної політичної партії «Fidesz». У 2010 році замість Конституції 1989 року було прийнято Основний Закон, чинний з 2012 року. Науковці зазначають, що текст Основного Закону не визначає права на соціальне забезпечення, проте проголошується ідея, що держава «прагнутиме забезпечити соціальний захист усім своїм громадянам» [13, с. 187].

У рішенні № 23/2013 (IX. 25.) Конституційний суд Угорщини зробив висновок, що відмінності між текстом попередньої Конституції та чинного Основного Закону дозволяють стверджувати про розрив зі старою парадигмою соціальної політики. На думку більшості суддів, попередня концепція (пов'язана зі статтею 70/E) сприяла зростанню боргу в Угорщині, натомість нова парадигма сприятиме збалансованості та стійкості бюджетів і підвищенню особистої відповідальності громадян. Суд вказав на необхідність розгляду норми про дотримання принципу збалансованого, прозорого та сталого бюджету разом з іншою конституційною нормою, відповідно до якої кожна особа несе відповідальність за себе. [14, с. 188]. Внаслідок вказаних змін повноваження конституційного суду щодо перегляду реформ були обмеженими, тому для захисту порушених соціальних прав угорці мали звертатися до міжнародних установ.

Економічні фактори.

Рання активність Конституційного Суду Угорщини у фінансових питаннях відображала його розуміння того, що соціальні права, хоча й конституційно захищені, вимагають балансування з фіскальною реальністю – напруга, яка посилювалася з поглибленням європейської інтеграції [15]. Адам Плоцка зазначає, що конституційні суди в Угорщині та Польщі запровадили мінімалістичний підхід до захисту соціальних прав в цілому, обмежуючи таким чином їх реалізацію в суді [3, с. 9].

Навесні 1992 року Конституційний Трибунал Польщі постановив, що ті частини пенсійного законодавства від жовтня 1991 року, які призвели до зниження окремих пенсій, були порушенням

набутих прав на пенсію. Відповідно, деякі пенсіонери мали отримати компенсацію [16, с. 10]. Крім того, дослідники зазначають, що суд звертався до економічної оцінки політичних інституцій, а застосування принципу «бюджетного балансу» було пов'язане з епістемічними труднощами для суддів під час оцінки стану державних фінансів [2, с. 173].

Необхідність зменшення дефіциту державного бюджету також змусила польську владу встановити в Конституції суворе обмеження державного боргу на рівні 60% ВВП, що також вплинуло на можливості держави здійснювати соціальні витрати, і мало опосередкований вплив на обережне тлумачення соціальних прав Конституційним Трибуналом.

Під час розгляду справи про індексацію пенсійних виплат у 2012 році Конституційний трибунал Польщі зазначив, що Конституція не гарантувала незмінності механізму індексації, особливо в часи фінансових труднощів для держави, тому було визнано конституційним фактичне зменшення фінансової допомоги для пенсіонерів, які представляли середній клас [2, с. 176]. Певну роль у прийнятті подібних рішень відіграли і проблеми, пов'язані з наслідками фінансово-економічної кризи 2008-2009 років.

Трансформація позицій Конституційного Суду Угорщини була дуже демонстративною в частині оцінки права на житло. Зокрема, у 2012 році Конституційний Суд скасував муніципальну постанову (та пов'язаний з нею закон), що карала за проживання на вулиці, заявивши, що відсутність житла є соціальною проблемою, яку слід вирішувати засобами допомоги, а не санкцій. Проте, у 2018 році статтю XXII Основного Закону було доповнено частиною третьою, в якій встановлювалося, що закон або постанова органу місцевого самоврядування з метою захисту громадського порядку, громадської безпеки, громадського здоров'я та культурних цінностей стосовно конкретної частини публічного простору може визнати протиправним перебування у публічному просторі як спосіб життя [17]. Боротьба із бездомністю була продовжена також через прийняття змін до законодавства про дрібні правопорушення, які вказували на покарання громадськими роботами за звичне проживання в громадських місцях.

Деякі науковці стверджують, що в результаті ряду законодавчих змін соціальні права перестали бути саме «правами» і були замінені на програмні норми, які визначають принципи державної політики. При цьому, чинні конституційні норми визначають фактично, що закони про державні фінанси, які мають вирішальне значення для соціальних прав, виводяться з-під контролю Конституційного Суду [3, с. 11].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє обґрунтовано стверджувати про наявність постійного впливу на рішення конституційних судів Польщі та Угорщини двох груп факторів: політичних та економічних. Протягом певних періодів окрема група виявлялася домінуючою, що віддзеркалювалося на відповідних тенденціях розвитку практики конституційних судів. На нашу думку, найбільше заслуговують на увагу такі особливості ролі конституційних судів у захисті соціальних прав у Польщі та Угорщині:

В умовах політичної незалежності конституційні суди зупиняли прагнення органів законодавчої або виконавчої влади щодо обмеження конституційних соціальних прав, усували загрози дискримінації окремих соціальних груп та запобігали масовому застосуванню надмірного формалізму з боку державних органів при вирішенні соціальних проблем громадян. Натомість при значному впливі політичних факторів рішення конституційних судів втрачають свою об'єктивність. У той же час проблеми із забезпеченням соціальних прав можуть використовуватися популістичними політичними силами для захоплення влади і консолідації управління державою з ознаками авторитаризму.

На початку 1990-х років конституційні суди займали більш активну роль у захисті соціальних прав, зупиняли законодавчі реформи, що мали на меті скорочення державної допомоги чи її суттєвий перегляд у зв'язку із відсутністю необхідних ресурсів. Проте, поступово економічна ситуація ставала обов'язковим для врахування аргументом при оцінці урядових ініціатив. Як наслідок, після таких суттєвих подій, як фінансово-економічна криза 2008-2009 років чи зростання темпів інфляції у 2022-2023 роках, конституційні суди прагнули приймати збалансовані рішення, в яких захист соціальних прав міг суттєво обмежуватися.

Національний статус і спеціальна компетенція конституційних судів роблять їх ефективність у процесі захисту соціальних прав досить обмеженою. Так, в результаті обмеження ролі Конституційного Суду Угорщини він був усунутий від розгляду справ, що стосуються механізмів захисту соціальних прав. З іншого боку, не можна допускати надмірного перевантаження конституційних

судів справами соціального напрямку замість системи адміністративних чи загальних судів. Таким чином, завданням законодавця є створення всіх передумов для того, щоб предметом розгляду конституційних судів стали найбільш суттєві проблеми щодо правового регулювання механізмів забезпечення і захисту соціальних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kosař D., Ouředníčková S. Responsive Judicial Review «Light» in Central and Eastern Europe – A New Sheriff in Town? *Review of Central and East European Law*. 2023. № 48 (3-4). С. 445–472. URL: https://brill.com/view/journals/rela/48/3-4/article-p445_008.xml?ebody=pdf-130820 (дата звернення: 10.07.2025). <https://doi.org/10.1163/15730352-bja10091>.
2. Krajewski M. The constitutional quandary of social rights: Questions in times of the Polish illiberal turn. *International Journal of Constitutional Law*. 2023. Volume 21. Issue 1. С. 156–186. URL: https://www.researchgate.net/publication/369530041_The_constitutional_quandary_of_social_rights_Questions_in_times_of_the_Polish_illiberal_turn (дата звернення: 10.07.2025). <https://doi.org/10.1093/icon/moad018>.
3. Ploszka A. Vanishing Rights: Social Rights in the Illiberal Constitutionalism of Hungary and Poland. *Journal of Illiberalism Studies*. 2025. С. 1–19. URL: <https://www.illiberalism.org/vanishing-rights-social-rights-in-the-illiberal-constitutionalism-of-hungary-and-poland> (дата звернення: 10.07.2025). <https://doi.org/10.53483/ZCQT3600>.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 07.09.2025).
5. Trzciński J., Szwaś M. Social Rights in Poland. *Social Rights as Fundamental Rights, XIXth International Congress of Comparative Law / Le XIXe Congrès International de droit compare*, ed. by Krzysztof Wojtyczek. 2016. Eleven International Publishing. С. 249–265.
6. Fultz E., Hirose K. Second-pillar pensions in Central and Eastern Europe: Payment constraints and exit options. *International Social Security Review*. 2019. № 72(2). С. 3–22. <https://doi.org/10.1111/issr.12201>.
7. Hartwig M. The Institutionalization of the Rule of Law: The Establishment of Constitutional Courts in the Eastern European Countries. *American University International Law Review*. 1992. Volume 7. Issue 3. (1992). С. 449–470.
8. 43/1995. (VI. 30.) AB határozat. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/1995-43-30-75> (дата звернення: 11.07.2025).
9. Kovács K., Gábor A. T. Hungary's Constitutional Transformation. *European Constitutional Law Review*. 2011. № 7. С. 183–203. doi:10.1017/S1574019611200038.
10. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Current consolidated version: 15/03/2025. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016E%2FTXT-20250315> (дата звернення: 11.07.2025).
11. Assessment of the conformity to the Polish Constitution of selected provisions of the Treaty on European Union. K 3/21. URL: <https://trybunal.gov.pl/en/hearings/judgments/art/11662-ocena-zgodnosci-z-konstytucja-rp-wybranych-przepisow-traktatu-o-unii-europejskiej> (дата звернення: 10.07.2025).
12. Gárdos-Orosz F. Preliminary Reference and the Hungarian Constitutional Court: A Context of Non-Reference. *German Law Journal*. 2015. № 16(6), С. 1569–1590. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/preliminary-reference-and-the-hungarian-constitutional-court-a-context-of-nonreference/F74F1993318A913F2F59CC8F4C30C50B> (дата звернення: 11.07.2025). doi:10.1017/S2071832200021271.
13. Drinóczi T., Juhász G. Social Rights in Hungary. *Social Rights as Fundamental Rights, XIXth International Congress of Comparative Law / Le XIXe Congrès International de droit compare*, ed. by Krzysztof Wojtyczek. 2016. Eleven International Publishing. С. 171–206.
14. Éva Földes M. The Role of Constitutional Courts in Promoting Healthcare Equity: Lessons from Hungary. *Constitutional Review*. 2020. Volume 6, Number 2, С. 282–310. <https://doi.org/10.31078/consrev624>.
15. Hajdú J. The right to social security in the Hungarian Fundamental law (Constitution). URL: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowWiki.action;jsessionid=cQ4AaBaUDNPYp>

- FxzIagpiovd_km2VP7gsAkB0ejnWdJZrluUwVj!1905679859?lang=EN&id=2374 (дата звернення: 11.07.2025).
16. Schwartz G. II Public Finances. *Poland. The Path to a Market Economy*. Washington.: International Monetary Fund, 1994. 118 с.
 17. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/hun136081.pdf> (дата звернення: 11.07.2025).